

ویژگی‌هاک جمعیتی، اجتماعی و فرهنگی جغرافیایک نوروز

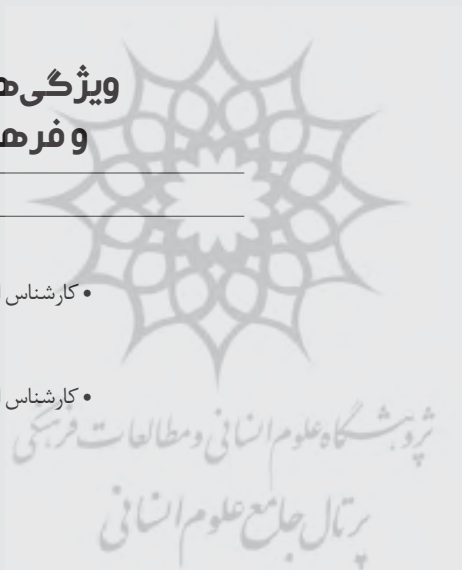
فصلنامه جمعیت. بهار ۹۱

الهام فتحی

• کارشناس ارشد جمعیت شناسی - مرکز آمار ایران

طه نوراللهی

• کارشناس ارشد جمعیت شناسی - مرکز آمار ایران

چکیده

نوروز یکی از کهن‌ترین جشن‌های به جا مانده از دوران باستان است. خاستگاه نوروز در ایران باستان است و هنوز مردم مناطق مختلف فلات ایران در آغاز فصل بهار نوروز را جشن می‌گیرند. نوروز در ۹ کشور ایران، افغانستان، تاجیکستان، ازبکستان، ترکمنستان، قزاقستان، قزاقستان، آذربایجان و آلبانی با همین نام تعطیل رسمی است. این جشن امروزه یکی از جشن‌های بنیادین آسیا شناخته می‌شود.

بدین ترتیب جغرافیای پهناور نوروز و همزمانی آن با بهار طبیعت در نیمکره‌ی شمالی و پیشینه‌ی باستانی آن و تأکید این جشن بر نوع‌دوستی و مهرورزی در میان جهانیان، باعث توجه سازمان ملل و دیگر کشورها به نوروز شد. در متن به تصویب رسیده در مجمع عمومی سازمان ملل، نوروز، جشنی با ریشه ایرانی که قدمتی بیش از ۳ هزار سال دارد و امروزه بیش از ۳۰۰ میلیون نفر آن را جشن می‌گیرند توصیف شده‌است.

یکی از راه‌های شناخت کشورهایی که نوروز را به رسمیت شناخته و این ایام را جشن می‌گیرند، مطالعه‌ی کمی و کیفی جمعیت و بررسی جغرافیای انسانی و شاخص‌های جمعیتی و اجتماعی آنها می‌باشد. به این ترتیب برای پی بردن به اوضاع جمعیتی کشورهای دارای جشن نوروز یکی از بهترین روش‌ها، مقایسه اطلاعات آماری^۱ و به ویژه اطلاعات و شاخص‌های جمعیتی هریک از کشورهای تشکیل دهنده منطقه است.

واژگان کلیدی: جشنواره نوروز، جشن‌های اصلی، جغرافیای انسانی، دوره باستان، شاخص‌های اجتماعی

۱. اطلاعات آماری از طریق سرشماری‌ها، آمارگیری‌های نمونه‌ای و آمارهای ثبتی به دست می‌آید.

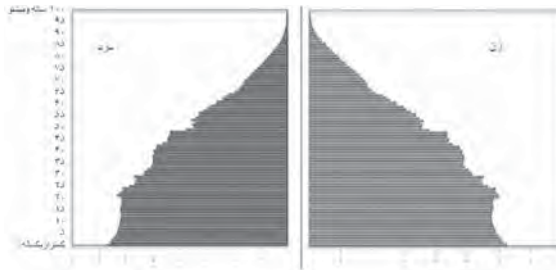
• مقدمه

نوروژ به عنوان یک میراث فرهنگی در دوران معاصر همواره مورد توجه مردم قرار داشته و هر ساله برگزار می‌شود. البته برگزاری جشن نوروژ به صورت آشکار در برخی از کشورها توسط برخی حکومت‌ها برای مدت زمانی ممنوع بوده است. حکومت شوروی برگزاری جشن نوروژ را در برخی از کشورهای آسیای میانه مانند ترکمنستان، قرقیزستان و تاجیکستان ممنوع کرده بود و این ممنوعیت تا زمان میخائیل گورباچف ادامه داشت. با این وجود، مردم این مناطق نوروژ را به گونه‌ی پنهانی و یا در روستاها جشن می‌گرفته‌اند. همچنین برخی از مردم این مناطق برای جلب موافقت مقامات محلی نام دیگری بر روی نوروژ می‌گذاشتند، به‌طور مثال در تاجیکستان، مردم با اطلاق جشن لاله یا جشن ۸ مارس سعی می‌کردند که آیین‌های نوروژ را بی‌مخالفت مقامات دولتی به جای آورند. همچنین در افغانستان، در دوران حکومت طالبان، برگزاری جشن نوروژ ممنوع بود و این حکومت تنها تقویم هجری قمری را به رسمیت می‌شناخت. خاستگاه نوروژ در ایران باستان است و هنوز مردم مناطق مختلف فلات ایران نوروژ را جشن می‌گیرند. زمان برگزاری نوروژ، در آغاز فصل بهار است. نوروژ در ۹ کشور ایران، افغانستان، تاجیکستان، ازبکستان، ترکمنستان، قزاقستان، قرقیزستان، آذربایجان و آلبانی با همین نام تعطیل رسمی است. از نظر جغرافیایی هفت کشور در قسمت آسیای جنوب غربی (ایران، افغانستان، تاجیکستان، ازبکستان، ترکمنستان، قزاقستان، قرقیزستان) و فقط آذربایجان در آسیای غربی و آلبانی در اروپای جنوبی واقع شده‌اند. ساکنان برخی کشورها نیز با وجود رسمی نبودن روز نوروژ این جشن ایرانی را برگزار می‌کنند. نظیر کشور سوریه که جشن نوروژ نزد کردهای ساکن سوریه از اعتبار و احترام ویژه‌ای برخوردار است. همچنین بخش‌هایی از کشورهای روسیه، ترکیه و عراق این ایام را خجسته تلقی نموده و جشن می‌گیرند. شاپان ذکر است برخی آیین‌های نوروژ در این کشورها با هم متفاوت‌اند. مثلاً در افغانستان سفره هفت‌میوه می‌چینند؛ اما در ایران سفره هفت‌سین می‌اندازند. بنا به پیشنهاد جمهوری آذربایجان، مجمع عمومی سازمان ملل در نشست ۴ اسفند ۱۳۸۸ (۲۳ فوریه ۲۰۱۰) ۲۱ ماه مارس را به‌عنوان روز جهانی عید نوروژ، با ریشه‌ی ایرانی به رسمیت شناخت و آن را در تقویم خود جای داد. بدیهی است، مطالعه و مقایسه اوضاع و شاخص‌های جمعیتی کشورهایی که نوروژ را به رسمیت می‌شناسند، مشخص خواهد کرد که وضع و موقعیت هر کشور از نظر متغیرهای جمعیتی و شاخص‌های مربوطه چگونه است و می‌توان آنها را با شاخص‌های جهانی مقایسه نموده و همچنین مقام ایران را نیز در بین سایر کشورهای منطقه نشان داد.

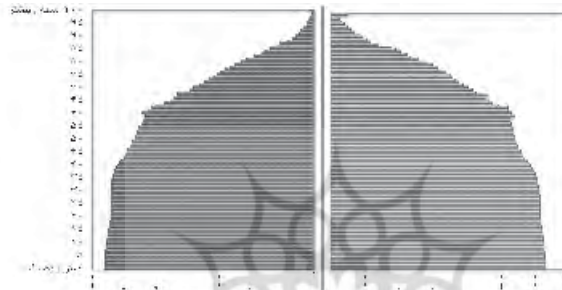
• جمعیت جهان و کشورهای منطقه

بررسی کمی جمعیت جهان نشان می‌دهد که در چند دهه اخیر، جمعیت جهان به سرعت در حال افزایش بوده و از ۲/۵ میلیارد در سال ۱۹۵۰ میلادی (۱۳۳۱ شمسی) به ۷/۰۲ میلیارد نفر در سال ۲۰۱۱ (۱۳۹۰ شمسی) رسیده است و پیش‌بینی می‌شود در سال ۲۰۵۰ یعنی ۴۴ سال دیگر به ۹/۳ میلیارد نفر برسد. با بررسی مقاطع مختلف جمعیت جهان در می‌یابیم که در گذشته، بیشترین جمعیت دنیا در گروه‌های سنی کودک و نوجوان (سنین صفر تا ۱۴ سال) قرار داشته‌اند اما با بالا رفتن سن (افزایش طول عمر) و کاهش در زاد و ولد، نسبت جمعیت در این گروه سنی روبه کاهش گذاشته و در آینده این نسبت به نحو محسوسی پایین‌تر خواهد آمد. هرم‌های سنی جمعیت جهان در دو مقطع زمانی این دگرگونی را نشان می‌دهد.

نمودار ۱: هرم سنی جمعیت جهان: سال ۲۰۱۱ میلادی

نمودار ۲: هرم سنی جمعیت جهان (سنین منفرد): ۲۰۵۰ میلادی

مقایسه این دو هرم سنی نشان می‌دهد که در گذشته ساختمان سنی جمعیت جهان به شکل هرم گونه بوده است. اما با کاهش نسبت جوانان، هرم سنی به حالتی شبیه استوانه متمایل خواهد شد. بر پایه برآوردهای انجام شده در سال ۲۰۱۲ جمعیت منطقه ۱۸۳/۲ میلیون نفر بوده است. به عبارتی حدود ۳ درصد از جمعیت جهان را درون خود جای داده اند. جدول زیر ۹ کشور منطقه را برحسب جمعیت در سال ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ نشان می‌دهد.

جدول ۱- جمعیت منطقه به ترتیب تعداد جمعیت ^۱			
رتبه	نام کشور	تعداد جمعیت به میلیون نفر	
		۱۳۸۵	۱۳۹۰
منطقه			
۱	ایران	۷۰٫۴	۷۵/۱
۲	افغانستان	۳۱٫۱	۳۲/۴
۳	ازبکستان	۲۶٫۲	۲۸/۵
۴	قرقیزستان	۱۵٫۳	۱۶/۶
۵	آذربایجان	۸٫۵	۹/۲
۶	تاجیکستان	۷٫۰	۷/۵
۷	ترکمنستان	۵٫۳	۵/۶
۸	قرقیزستان	۵٫۲	۵/۱
۹	آلبانی	۳٫۲	۳/۲

1. <http://www.prb1>

بیشترین جمعیت منطقه مربوط به کشور جمهوری اسلامی ایران با ۷۵/۱ میلیون نفر جمعیت و پس از آن به ترتیب افغانستان با ۳۲/۴ و ازبکستان با ۲۸/۵ میلیون نفر جمعیت می‌باشد. ایران حدود ۴۱ درصد از کل جمعیت منطقه در را درون خود جای داده است. به این ترتیب در بین ۹ کشور منطقه، از نظر جمعیت ایران اولین کشور است. کم جمعیت ترین کشور منطقه آلبانی با ۳/۲ میلیون نفر جمعیت می‌باشد.^۱

۳- نسبت جمعیت در گروه‌های وسیع سنی

امروزه ساخت سنی جمعیت از اهمیت کمی و کیفی بسیاری برخوردار است و یکی از مشغله‌های ذهنی عمده ی دست اندرکاران امور اجرایی در تمام ممالک دنیا محسوب می‌شود. در مطالعات جمعیتی برای داشتن تصویری کلی از ساخت جمعیت، ساختار سنی جمعیت را می‌توان در سه گروه عمده‌ی سنی کمتر از ۱۵ سال، ۱۵-۶۴ سال و ۶۵ سال و بیشتر بررسی کرد. یکی از جمعیت شناسان به نام ورتهایم، شاخصی را تحت عنوان «تست ورتهایم» ارائه نموده است. در این شاخص چنانچه ۴۰ درصد و بیشتر از جمعیت یک کشور را جمعیت کمتر از ۱۵ سال تشکیل دهد، جمعیت آن کشور به عنوان جمعیت جوان تلقی می‌شود. براین اساس کشورهای افغانستان و تاجیکستان به ترتیب با نسبت ۴۴ و ۳۸ در زمره‌ی جوان‌ترین کشورهای منطقه قرار می‌گیرند. در مقابل کشورهای مذکور، آذربایجان و ایران به ترتیب با نسبت ۲۲ و ۲۳ قرار دارند. بنابراین ایران و آلبانی از نظر جوانی جمعیت رتبه هفتم را در میان کشورهای منطقه دارا هستند.

جدول ۲- نسبت جمعیت در گروه‌های وسیع سنی به ترتیب جوانی جمعیت کشورهای منطقه ^۲				
ردیف	نام کشور	نسبت جمعیت در گروه‌های وسیع سنی		
		کمتر از ۱۵ سال	۱۵-۶۴ سال	۶۵ سال و بیشتر
۱	افغانستان	۴۴	۵۴	۲
۲	تاجیکستان	۳۸	۵۸	۴
۳	ترکمنستان	۳۰	۶۶	۴
۴	ازبکستان	۳۰	۶۶	۴
۵	قرقیزستان	۲۹	۶۴	۷
۶	قزاقستان	۲۴	۶۹	۷
۷	ایران	۲۳	۷۱	۶
	آلبانی	۲۳	۶۸	۹
۸	آذربایجان	۲۲	۷۱	۷

ماخذ: world population data sheet 2011

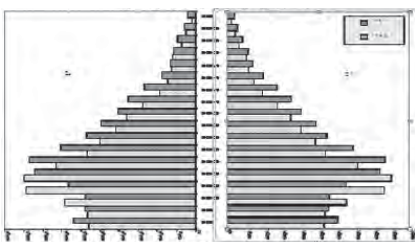
1. U.S Census Bureau, International Data Base.
2. <http://www.photius.com>

۴- جمعیت ایران

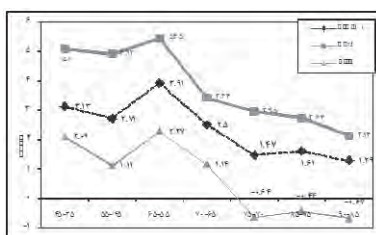
مطالعه‌ی اسناد و مدارک تاریخی حاکی از آن است که تا سال ۱۳۳۵ هجری شمسی (اولین سرشماری عمومی نفوس و مسکن که در آن تمامی افراد کشور شمارش شدند) اطلاع دقیقی از جمعیت ایران وجود ندارد، به همین دلیل بسیاری از محققان و پژوهشگران جمعیت گذشته ایران را با استفاده از نتایج سرشماری ۱۳۳۵ به بعد و سایر مدارک و اسناد تاریخی گذشته نگری و پیش نگری کرده اند. مطالعه‌ی این آمار و ارقام نشان می دهد که در گذشته‌ی دور نرخ رشد جمعیت در سطح بسیار پایینی بوده است. از جمله عوامل موثر در این امر نرخ بالای مرگ و میر به دلیل فقدان بهداشت و عدم پیشرفت‌های پزشکی بوده است.

بررسی تغییرات تعداد و حجم جمعیت ایران طی سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن سال‌های ۱۳۹۰-۱۳۳۵ حاکی از آن است که طی این مدت بالغ بر ۵۶ میلیون نفر به جمعیت کشور اضافه شده است. رشد جمعیت کشور طی دوره‌های سرشماری یکسان نیست، چنانچه در نمودار ۲ مشاهده می‌شود، رشد جمعیت کشور تا شروع انقلاب اسلامی روندی کاهنده و ناگهان پس از انقلاب اسلامی افزایش یافته به طوری که در دهه‌ی ۵۵-۱۳۶۵ به یکباره به رشدی بالغ بر ۳/۹ درصد رسیده که در تاریخ کشورمان بی سابقه بوده است. کاهش رشد جمعیت طی دهه ۱۳۴۵-۱۳۵۵ نسبت به دهه قبل از آن ناشی از اجرای سیاست‌های کنترل جمعیت بود که به طور رسمی از سال ۱۳۴۶ اعمال شده و اثر آن در کاهش رشد طبیعی جمعیت به ویژه در نقاط شهری کشور چشمگیر بوده است. عوامل متعددی در افزایش رشد جمعیت کشور در دهه‌ی ۱۳۵۵-۱۳۶۵ دخیل بوده‌اند که از جمله آنها می‌توان به تغییرات اعمال شده در سیاست‌های کنترل جمعیت پس از انقلاب اسلامی و اجرای سیاست‌های تشویق مولید اشاره نمود. با انتشار نتایج سرشماری ۱۳۶۵ و مشاهده‌ی رشد بالای جمعیت طی دهه‌ی ۱۳۵۵-۱۳۶۵ دولت متوجه‌ی سسنگینی بار افزایش جمعیت و نگران تامین نیازهای مختلف آن در سال‌های آتی شد و به فکر احیای سیاست قدیمی کنترل جمعیت افتاد (که اولین بار در دهه‌ی ۱۳۴۵-۱۳۵۵ به طور رسمی اجرا شده بود). دولت در خرداد ۱۳۶۷، سیاست تحدید مولید را اعلام نمود و متعاقب آن برنامه‌های تنظیم خانواده را به مرحله‌ی اجرا درآورد. با موفقیت اجرای سیاست‌های تنظیم خانواده، روند باروری در دهه‌های ۱۳۶۵-۱۳۷۵ و ۱۳۷۵-۱۳۸۵ و دوره پنج ساله ۱۳۹۰-۱۳۸۵ تنزل چشمگیری یافت، به گونه‌ای که کاهش تعداد مولید (به همراه کاهش تعداد مرگ و میر و افزایش امید زندگی) رشد سالانه‌ی جمعیت کشور را، از ۳/۹ درصد در دهه ۱۳۵۵-۱۳۶۵، به ۱/۲۹ درصد در دوره ۱۳۹۰-۱۳۸۵ رسانید. سرعت کاهش باروری در نیمه دوم دهه ۱۳۶۰ و دهه ۱۳۷۰ به اندازه‌ی چشمگیر و خارق العاده بوده که تعبیر «انقلاب باروری» در مورد آن مصداق پیدا می کند.

نمودار ۴: مقایسه هرم‌های سنی جمعیت ایران: سال‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰

نمودار ۲: رشد جمعیت کشور در مناطق شهری و روستایی: ۱۳۹۰-۱۳۳۵

بررسی هرم‌های سنی جمعیت ایران نشان می‌دهد که ساختمان هرم سنی جمعیت ایران در حال معکوس شدن می‌باشد. این وضعیت نشان می‌دهد جمعیت کشور که در حال حاضر جمعیت جوانی می‌باشد، در سال‌های آتی به سوی سالمندی متمایل خواهد شد.

۵- مساحت

یکی از مهمترین عواملی که می‌توان آن را در بررسی‌های جمعیتی به تعداد جمعیت پیوند داد، گستردگی نقاطی است که جمعیت آن پراکنده است. یک کشور وسیع می‌تواند پاسخگوی نیازهای جمعیت بیشتری باشد و یک کشور کوچک ممکن است به برخی از امکانات اقتصادی، به ویژه به معادن کشورهای دیگر نیازمند باشد. در رابطه با جمعیت، برخی معتقدند بجای مساحت کلیه اراضی، تنها مساحت زمین‌های قابل کشت را باید در نظر داشت. سطح اراضی کره زمین برابر با ۵۱۷۸۹۶۰۱ میلیون کیلومتر مربع است. منطقه مورد بررسی دارای مساحتی برابر ۶۳۶۲۰۴۳ کیلومتر مربع است. به عبارتی این منطقه بیش از ۱۲ درصد از مساحت خشکی‌های جهان را دربر می‌گیرد. همانگونه که در جدول ۳ ملاحظه می‌شود ایران از نظر وسعت دومین کشور منطقه محسوب می‌شود. وسیع‌ترین کشور منطقه قزاقستان با وسعت ۸۰۰،۶۶۹ کیلومتر مربع است^۱ و کم‌وسعت‌ترین کشور، آلبانی با وسعت ۱۱۱۰۰ کیلومتر مربع می‌باشد. مساحت سایر کشورها به شرح جدول زیر است.

ردیف	شرح	مساحت (کیلومتر مربع)	درصد
	جهان	۵۱۷۸۹۶۰۱	۱۰۰.۰
	منطقه	۶۳۶۲۰۴۳	۱۲/۲۸
۱	قزاقستان	۲۶۶۹۸۰۰	۵/۱۶
۲	ایران	۱۶۳۶۰۰۰	۳/۱۶
۳	افغانستان	۶۴۷۵۰۰	۱/۲۵
۴	ترکمنستان	۴۸۸۱۰۰	۰/۹۴
۵	ازبکستان	۴۳۲۱۶۲	۰/۸۳
۶	قرقیزستان	۲۱۲۴۶۰	۰/۴۱
۷	تاجیکستان	۱۸۴۰۵۰	۰/۱۸
۸	آذربایجان	۹۱۹۷۱	۰/۳۶
۹	آلبانی	۱۱۱۰۰	۰/۰۲

ماخذ: world population data sheet 2011

۶- تراکم و ازدحام جمعیت

تراکم جمعیت را در اصطلاح عامیانه می‌توان به پرازدحام و یا کم ازدحام بودن کشورها نیز تعبیر کرد. در

1. World.map.com

حال حاضر تراکم جمعیت جهان ۵۱ نفر در هر کیلومترمربع است. در منطقه تراکم جمعیت بیش از ۲۹ نفر در هر کیلومتر مربع می‌باشد. کشورهای منطقه از نظر تراکم جمعیت نیز اوضاع متفاوتی دارند به این اعتبار آلبانی با داشتن تراکم ۲۸۴ نفر در هر کیلومترمربع پرازدحام‌ترین کشور منطقه محسوب می‌شود. بر این اساس قزاقستان با تراکم ۶ نفر در هر کیلومترمربع کم‌تراکم‌ترین کشور می‌باشد. کشور ما از این نظر با دارا بودن تراکم ۴۶ نفر در هر کیلومترمربع (براساس نتایج سرشماری سال ۱۳۹۰) مرتبه پنجم را در میان ۹ کشور منطقه داراست.

ردیف	شرح	تراکم جمعیت
—	جهان	۵۱
—	منطقه	۲۹
۱	آلبانی	۲۸۴
۲	آذربایجان	۱۰۰
۳	ازبکستان	۶۶
۴	افغانستان	۵۰
۵	ایران	۴۶
۶	تاجیکستان	۴۱
۷	قرقیزستان	۲۶
۸	ترکمنستان	۱۰
۹	قزاقستان	۶

ماخذ: world population data sheet 2011

۷- عوامل مؤثر در افزایش جمعیت

جمعیت کشورها در اثر باروری و زاد و ولد و همچنین مهاجرت‌ها تغییر می‌یابد. دو عامل مؤثر در تغییرات جمعیت، یعنی ولادت و فوت هر کدام به عوامل بیولوژیک بستگی دارد، ولی عامل مهاجرت از عوامل بیولوژیک متأثر نیست و شتاب تغییرات آن تحت تأثیر عوامل اقتصادی، سیاسی، اجتماعی بیش از دو عامل دیگر است. در اینجا ابتدا به میزان‌های ولادت (میزان خام ولادت) و فوت (میزان خام مرگ و میر) اشاره می‌شود.

۷-۱- موالید

براساس برآوردهای مربوط به سال ۲۰۱۱ میلادی میزان ولادت در جهان برابر ۲۰/۰ در هزار بوده است. یعنی هر ساله در مقابل هر ۱۰۰۰ نفر جمعیت در جهان حدود ۲۰ مورد تولد وجود دارد. متغیر میزان ولادت که مستقیماً در بالا بردن رقم جمعیت اثر دارد در کشورهای مختلف متفاوت است. در منطقه بالاترین میزان ولادت مربوط به کشور افغانستان با مقدار ۴۴ در هزار و پائین‌ترین میزان ولادت مربوط به کشور آلبانی با مقدار ۱۱ در هزار می‌باشد.

چنانچه ترتیب کشورها را از نظر میزان ولادت به شکل صعودی در نظر بگیریم، در این حالت کشوری که دارای

کمترین میزان ولادت است در مرتبه نخست قرار خواهد گرفت. با توجه به این ترتیب، ایران با دارا بودن میزان ولادت ۱۸ در هزار، در رتبه سوم کشورهای منطقه قرار می‌گیرد.

جدول ۵- میزان‌های موالید و مرگ و میر و رشد طبیعی جمعیت در میان کشورهای منطقه- سال ۲۰۱۱ ^۱				
ردیف	شرح	میزان موالید (در هزار)	میزان مرگ و میر (در هزار)	رشد طبیعی جمعیت
	چپان	۲۰	۸	۱/۲
۱	آلبانی	۱۱	۵	۰/۶
۲	آذربایجان	۱۷	۶	۱/۱
۳	ایران	۱۸	۶	۱/۲
۴	قزاقستان	۱۹	۶	۱/۳
۵	ترکمنستان	۲۲	۸	۱/۴
۶	قرقیزستان	۲۳	۹	۱/۴
۷	ازبکستان	۲۴	۵	۱/۹
۸	تاجیکستان	۲۸	۴	۲/۴
۹	افغانستان	۴۴	۱۶	۲/۸
ماخذ: world population data sheet 2011				

۷-۲- مرگ و میر

میزان مرگ و میر در کاهش جمعیت مؤثر است، در گذشته این میزان سطح بالائی در جهان داشت. اما این سطح به تدریج کاهش یافته است. کشورهای اروپای شمالی و غربی و همچنین کشورهای آمریکای شمالی در پائین آوردن میزان مرگ و میر پیشگام بوده‌اند. در سایر کشورها نیز با بهبود وضع بهداشت و همگانی شدن واکسیناسیون‌ها، میزان مرگ و میر روبه کاهش گذاشته است.

براساس آمار به دست آمده، نوسانات میزان خام مرگ و میر در سال ۲۰۱۱ میلادی به صورت زیر بوده است: میزان خام مرگ و میر جهان رقم ۸ در هزار را نشان می‌داد. یعنی از هر هزار نفر در سال مورد بررسی، ۸ نفر فوت شده‌اند. کشور افغانستان با رقم ۱۶ در هزار بالاترین میزان مرگ و میر را در مقایسه‌ی بین کشورهای منطقه داشته است. کمترین میزان مرگ و میر در آلبانی با مقدار ۵ در هزار و سپس در کشورهای آذربایجان و ایران برابر ۶ در هزار به دست آمده است. مطالعات حاکی از آن است که میزان خام مرگ و میر متأثر از دو عامل عمده است:

- اول، عوامل مربوط به چگونگی ادامه حیات مانند سطح بهداشت و درمان، تغذیه، امنیت و ویژگی‌های محیطی

- دوم، ترکیب سنی جمعیت

اثر دسته اول از عوامل مزبور بر سطح مرگ و میر به سادگی قابل درک است. هرچه سطح بهداشت عمومی و بهداشت محیط پایین‌تر و وضع درمان و تغذیه بدتر باشد، همچنین بر خورداری مردم از امنیت و ادامه‌ی حیات نازل‌تر و ویژگی‌های محیطی نامساعدتر باشد، سطح مرگ و میر نیز بالاتر خواهد بود. اثر ترکیب سنی جمعیت بر

1. <http://www.photius.com>

میزان مرگ و میر به گونه‌ی دیگری است. شدت مرگ و میر در سنین اولیه عمر و در دوران پیری و سالخوردگی به مراتب بیشتر از سنین جوانی و میانسالی است. بدیهی است که قسمت عمده‌ی مرگ و میرهای سنین اولیه عمر از طریق بهبود وضع بهداشت و تغذیه و بالارفتن سطح آگاهی مردم و نوآوری‌های پزشکی و درمانی قابل پیشگیری است، در حالی که مرگ و میرهای دوران سالخوردگی را نمی‌توان از بین برد و تنها می‌توان آنها را به تأخیر انداخت. کشورهایی که ترکیب جمعیتی جوان‌تری دارند در صورتی که مراحل زیربنایی توسعه اقتصادی و اجتماعی را پشت سر گذاشته باشند، میزان مرگ و میر بسیار پایین‌تری خواهند داشت. در واقع در این کشورها به دلیل همین اقدامات اولیه، جمعیت جوان که بخش مهمی از جمعیت را تشکیل می‌دهد کمتر در معرض واقعه‌ی مرگ قرار داشته، از سوی دیگر جمعیت سالخورده که سطح مرگ و میر بالاتری دارند، بخش بسیار کوچکی از جمعیت را تشکیل می‌دهند، در نتیجه میزان مرگ و میر خام که نوعی میزان وزنی از مرگ و میر جمعیت در کلیه سنین است، کمتر می‌شود. اما در کشورهای توسعه یافته که نسبت جمعیت جوانتر در مجموع جمعیت آنها کمتر و نسبت سالخوردگان بیشتر است، میزان مرگ و میر بالاتری دارند. توضیح اینکه میزان خام مرگ و میر برای اندازه‌گیری رشد طبیعی جمعیت مناسب می‌باشد و شاخص خوبی برای مقایسه وضع سلامت و بهداشت در جامعه نمی‌باشد. چنانچه هدف بررسی وضع سلامتی و بهداشتی جامعه باشد از شاخص‌های دیگری نظیر میزان مرگ و میر کودکان زیر پنج سال و امید زندگی در بدو تولد استفاده می‌شود.

۸- میزان رشد طبیعی جمعیت

میزان رشد طبیعی جمعیت از تفاوت بین میزان ولادت (CBR) و میزان خام مرگ و میر (CDR) حاصل می‌شود. اگر علاوه بر ولادت و مرگ و میر، عامل مهاجرت را نیز دخالت دهیم، میزان رشد جمعیت بطور کلی به دست می‌آید. میزان رشد جمعیت از عوامل مهمی است که در برنامه‌ریزی‌های مختلف کوتاه‌مدت، میان‌مدت و بلندمدت باید در نظر گرفته شود. رشد طبیعی جمعیت جهان، در سال ۲۰۱۱ (۱۳۹۰ شمسی) برابر ۱/۲ درصد در سال برآورد می‌شود. پژوهش در میزان رشد طبیعی در کشورهای مختلف نشان می‌دهد در برخی از کشورها میزان رشد طبیعی یک رقم منفی است. در این کشورها میزان ولادت آنقدر کاهش یافته که نه تنها جبران میزان مرگ و میر را نمی‌کند، بلکه از آن نیز کمتر است. در سال ۲۰۱۱ رشد طبیعی جمعیت در آلبانی ۰/۶ درصد (شش دهم درصد) بوده است. بالاترین میزان رشد طبیعی جمعیت در همان سال مربوطه به کشور افغانستان با مقدار ۲/۸ درصد در سال بوده است.^۱ میزان رشد طبیعی جمعیت کشور ما بر پایه میزان ولادت ۱۸ در هزار و میزان خام مرگ و میر ۶ در هزار، برابر ۱/۲ درصد در سال می‌باشد. با توجه به این رقم در میان کشورهای منطقه ایران، رتبه سوم را دارد.

۹- مهاجرت

مهاجرت یکی از پدیده‌های جمعیتی، اجتماعی و اقتصادی است. در جمعیت‌شناسی مهاجرت به طور عام عبارت است از تغییر محل اقامت فرد از یک نقطه به نقطه دیگر. براین اساس مهاجرت‌ها را می‌توان به دو گروه عمده مهاجران داخلی و مهاجران خارجی و یا بین‌المللی تقسیم کرد. در این مختصر فقط به میزان خالص

1. world population data sheet, population reference bureau 2011

مهاجرت اشاره می‌شود. در میان کشورهای منطقه، فقط کشورهای افغانستان و قزاقستان با مقادیر ۶ و ۱ جزو کشورهای مهاجرپذیر منطقه محسوب می‌شوند.

ردیف	شرح	میزان خالص مهاجرت
۱	افغانستان	۶
۲	قزاقستان	۱
۳	ایران	۰
۴	آذربایجان	۰
۵	ترکمنستان	-۲
۶	ازبکستان	-۲
۷	تاجیکستان	-۳
۸	آلبانی	-۳
۹	قرقیزستان	-۵

ماخذ: world population data sheet 2011

۱-۰ باروری کل

برای بررسی بعد دیگری از روند افزایش جمعیت، علاوه بر میزان ولادت می‌توان شاخص دیگری به نام باروری کل را به کار گرفت. باروری کل، میانگین تعداد فرزندانی است که یک زن در طول دوران باروری خود (معمولاً از سن ۱۵ تا ۴۹ سالگی) به دنیا می‌آورد. بر پایه این شاخص ملاحظه می‌شود زنان جهان در طول سال‌هایی که قابلیت باروری دارند، بطور متوسط ۲/۵ فرزند زنده به دنیا می‌آورند. در میان قاره‌ها، حداکثر این میزان در قاره آفریقا ۴/۷ فرزند و حداقل آن در قاره اروپا ۱/۶ فرزند است. در میان کشورهای منطقه، حداکثر میزان باروری کل در افغانستان ۶/۳، سپس در تاجیکستان با مقدار ۳/۴ فرزند دیده شده است. در حالی که در آلبانی زنان ۱/۴ و

ردیف	شرح	باروری کل
۱	آلبانی	۱/۴
۲	ایران	۱/۷
۳	آذربایجان	۲/۳
۴	ترکمنستان	۲/۴
۵	قزاقستان	۲/۷
۶	ازبکستان	۲/۷
۷	قرقیزستان	۳
۸	تاجیکستان	۳/۴
۹	افغانستان	۶/۳

ماخذ: world population data sheet 2011

1. <http://www.photius.com>
2. <http://www.photius.com>

در ایران حدود ۱/۹ فرزند به دنیا می‌آورند.

۱۱- امید زندگی در بدو تولد

یکی از شاخص‌های مهم جمعیتی که در ارزیابی وضع توسعه یافتگی کشورها و مناطق به کار می‌رود، امیدزندگی در بدو تولد است. امیدزندگی در بدو تولد عبارت است از متوسط تعداد سال‌های عمر که انتظار می‌رود از بدو تولد و تحت شرایط جاری مربوط به مرگ و میر، فردی زنده بماند.

میانگین سال‌های امید زندگی جهان در سال ۲۰۱۱ برابر ۷۰ سال است. در منطقه حداکثر تعداد سال‌های امید زندگی در بدو تولد در آلبانی با مقدار ۷۵ سال است. حداقل تعداد سال‌های امیدزندگی در بدو تولد در کشور افغانستان با ۴۴ سال سن گزارش شده است.^۱

امید زندگی در ایران برای سال ۱۳۹۰ برابر ۷۳ سال برآورد شده است. با در نظر داشتن این رقم در بین کشورهای منطقه، رتبه سوم را دارا است.

ردیف	شرح	هر دو جنس	مرد	زن
	جهان	۷۰	۶۸	۷۲
۱	آلبانی	۷۵	۷۳	۷۸
۲	آذربایجان	۷۴	۷۱	۷۶
۳	ایران	۷۳	۷۲	۷۴
۴	تاجیکستان	۷۲	۷۰	۷۵
۵	قزاقستان	۶۹	۶۳	۷۴
۶	قرقیزستان	۶۹	۶۵	۷۳
۷	ازبکستان	۶۷	۶۳	۷۰
۸	ترکمنستان	۶۳	۵۸	۶۷
۹	افغانستان	۴۴	۴۴	۴۴

world population data sheet 2011. ماخذ:

۱۲- مرگ و میر اطفال کمتر از یکسال

از شاخص‌هایی که تا حدودی بیانگر وضع بهداشتی نقاط مختلف است، میزان مرگ و میر اطفال کمتر از یکسال می‌باشد. بررسی‌ها نشان می‌دهد که در سال ۲۰۱۱ در جهان از هر هزار تولد ۴۴ مورد آن در سال اول زندگی فوت می‌کنند.

حداکثر میزان مرگ و میر اطفال در بین کشورهای منطقه در افغانستان ۱۳۱ در هزار و حداقل آن در آذربایجان با مقدار ۱۱ در هزار گزارش شده است. در سال ۲۰۱۱ برای ایران مرگ و میر اطفال کمتر از یکسال ۲۴ در هزار برآورد شده و با توجه به این میزان، ایران در میان کشورهای منطقه، رتبه ششم را دارا است.

1. world population data sheet, population reference bureau 2011

جدول ۹- میزان مرگ و میر کودکان کشورهای منطقه - سال ۲۰۱۱		
ردیف	شرح	میزان مرگ و میر کودکان (در هزار)
	جهان	۴۴
۱	افغانستان	۱۳۱
۲	تاجیکستان	۵۶
۳	ترکمنستان	۵۰
۴	ازبکستان	۴۷
۵	قزاقستان	۲۵
۶	ایران	۲۴
۷	قزاقستان	۱۸
۸	آلبانی	۱۸
۹	آذربایجان	۱۱

ماخذ: world population data sheet 2011

۱۳- نسبت شهرنشینی و روستائینشی

مطالعات نشان می‌دهد که نسبت شهرنشینی در سطح جهان رو به افزایش است. افزایش نسبت شهرنشینی در دهه‌های اخیر سرعت بیشتری را در مقایسه با گذشته داشته است. این نسبت از ۲۹ درصد در سال ۱۹۵۰ میلادی به ۵۰/۸ درصد در سال ۲۰۱۰ رسیده و پیش بینی می‌شود در سال ۲۰۳۰ به ۵۹/۹ درصد برسد. بدیهی است که این روند برای روستائینشی حالت عکس دارد. بدین ترتیب که این نسبت در سال ۱۹۵۰ میلادی از ۷۱ درصد به ۴۹/۲ درصد در سال ۲۰۱۰ رسیده است.

در منطقه کمترین نسبت شهرنشینی در کشور افغانستان از ۲۲ شروع شده و بیشترین مقدار آن در ایران به ۷۱/۴ درصد ختم می‌شود در سطح جهانی در فاصله‌ی سال‌های ۲۰۰۵ تا ۲۰۱۰ نسبت شهرنشینی و روستائینشی با هم برابر شدند.

این وضعیت برای ایران ۲۷ سال پیش یعنی در سال ۱۳۵۹ رخ داده است. براساس نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۰ نسبت شهرنشینی برای ایران ۷۱/۴ به دست آمده است. بنابراین از نظر نسبت شهرنشینی ایران مقام اول را در منطقه داراست.

جدول ۱۰- برآورد نسبت شهرنشینی و روستائینشی در جهان از سال ۱۹۵۰ تا سال ۲۰۳۰ میلادی (درصد)		
شهرنشینی	روستائینشی	سال
۲۹/۰	۷۱	۱۹۵۰
۳۰/۸	۶۹/۲	۱۹۵۵
۳۲/۸	۶۷/۲	۱۹۶۰
۳۴/۷	۶۵/۳	۱۹۶۵
۳۵/۹	۶۴/۱	۱۹۷۰
۳۷/۲	۶۲/۸	۱۹۷۵
۳۹/۱	۶۰/۹	۱۹۸۰
۴۱/۰	۵۹/۰	۱۹۸۵
۴۳/۰	۵۷/۰	۱۹۹۰
۴۴/۸	۵۵/۲	۱۹۹۵
۴۶/۷	۵۳/۳	۲۰۰۰
۴۸/۷	۵۱/۳	۲۰۰۵
۵۰/۸	۴۹/۲	۲۰۱۰
۵۲/۹	۴۷/۱	۲۰۱۵
۵۵/۱	۴۴/۹	۲۰۲۰
۵۷/۵	۴۲/۵	۲۰۲۵
۵۹/۹	۴۰/۱	۲۰۳۰

ماخذ: world population data sheet 2011

جدول شماره ۱۱ تغییرات جمعیت کشور به تفکیک نقاط شهری و روستایی در فاصله‌ی سال‌های ۱۳۳۵ تا ۱۳۹۰ را نشان می‌دهد.

به طوری که در جدول ۱۱ مشاهده می‌شود نسبت شهرنشینی در کل کشور در فاصله سال‌های ۱۳۳۵ تا ۱۳۹۰ روندی صعودی داشته است. طی ۵۰ سال اخیر تعداد جمعیت در نقاط شهری ۸/۹ برابر شده، در حالی که طی همین مدت جمعیت روستایی ۱/۷ برابر شده است.

جدول ۱۱- تغییرات جمعیت کشور به تفکیک نقاط شهری و روستایی ۹۰-۳۳۵

شرح	کل کشور	شهری	روستایی	درصد شهرنشینی
۱۳۳۵	۱۸۹۵۴۷۰۴	۶۰۰۲۶۲۱	۱۲۹۵۲۰۸۲	۳۱/۴
۱۳۴۵	۲۵۷۸۸۷۲۲	۹۷۹۵۸۱۰	۱۵۹۹۲۹۱۲	۳۸/۰
۱۳۵۵	۳۳۷۰۸۷۴۴	۱۵۸۵۴۶۸۰	۱۷۸۵۴۰۶۴	۴۷/۰
۱۳۶۵	۴۹۴۴۵۰۱۰	۲۶۸۴۴۵۶۱	۲۲۶۰۰۴۴۹	۵۴/۳
۱۳۷۰	۵۵۸۳۷۱۶۳	۳۱۸۳۶۵۹۸	۲۴۰۰۰۵۶۵	۵۷/۰
۱۳۷۵	۶۰۰۵۵۴۸۸	۳۶۸۱۷۷۸۹	۲۳۲۳۷۶۹۹	۶۱/۳
۱۳۸۵	۷۰۴۹۵۷۸۲	۴۸۲۵۹۹۶۴	۲۲۲۳۵۸۱۸	۶۸/۶
۱۳۹۰	۷۵۱۴۹۶۹۹	۵۳۶۴۶۶۶۱	۲۱۴۴۶۷۸۳	۷۱/۴

نتیجه آنکه گرچه در سطح جهانی در حال حاضر نسبت شهرنشینی و روستانشینی تقریباً باهم برابر شده لیکن در ایران طی ۵۰ سال گذشته روند شهرنشینی و روستانشینی یک الگوی ضربدری را به تصویر کشیده است. به نظر می رسد روند افزایشی شهرنشینی در ایران همچنان ادامه یابد و انتظار می رود که در پایان قرن حاضر (۱۴۰۰ شمسی) این نسبت بالغ بر ۷۵ درصد شود.

۱۴- نتیجه گیری

با توجه به آنچه تاکنون توضیح داده شد رتبه ایران در سطح منطقه در موارد مختلف جمعیتی به شرح زیر می باشد:

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

شاخص	رتبه
تعداد جمعیت	نخست
مساحت	دوم
تراکم جمعیت	پنجم
جوانی جمعیت	هفتم
سالمندی جمعیت	چهارم
میزان مولید	سوم
میزان مرگ ومیر	ششم
میزان رشد طبیعی جمعیت	سوم
میزان خالص مهاجرت	سوم
باروری کل	دوم
امیدزندگی در بدو تولد	سوم
میزان مرگ ومیر اطفال	چهارم
میزان شهرنشینی	نخست

در حال حاضر کشورهای منطقه به عنوان یکی از مهمترین قطب‌های سیاسی، اقتصادی، صنعتی و تجاری کشور محسوب می‌شوند. بدیهی است که داشتن چنین اطلاعاتی می‌تواند در سیاست‌گذاری و برنامه ریزی‌های داخلی و بین‌المللی مفید و مثمر ثمر باشد.

محدوده‌ی مورد بررسی دارای مساحتی برابر ۶۳۶۲۰۴۳ کیلومترمربع یعنی حدود ۱۳ درصد از مساحت خاکی جهان را در بر گرفته و از نظر جمعیتی حدود ۳ درصد از کل جمعیت جهان (۱۸۳/۲ میلیون نفر) را درون خود جای داده است. براین اساس تراکم جمعیت این منطقه برابر ۲۹ نفر در هر کیلومتر مربع می‌باشد که از تراکم جمعیت جهان (برابر ۵۱ نفر در هر کیلومتر مربع) پایین تر است.

خلاصه کلام اینکه مقاله حاضر سعی بر آن داشت تا وضعیت موجود کشورهایی را که نوروژ را جشن می‌گیرند و از این بابت دارای فرهنگ نزدیک به همی هستند با استفاده از آمار و ارقام رسمی در سال ۲۰۱۱ میلادی (۱۳۹۰ شمسی) به طور اجمالی مورد بررسی قرار دهد. با توجه به اینکه این منطقه در معرض رشد و توسعه اقتصادی و اجتماعی قرار گرفته، شناخت بیشتر و دقیق تر آن به برنامه ریزی و در نتیجه توسعه این منطقه کمک نموده و چنین شناختی نیازمند مطالعات و بررسی‌های بسیاری است که می‌بایست، با همکاری گروهی از متخصصان کارشناسان علم جمعیت‌شناسی، جامعه‌شناسی، اقتصاد و سایر تخصص‌های مربوطه صورت پذیرد.

منابع

۱. مرکز آمار ایران، نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن، کل کشور، سال‌های ۱۳۳۵، ۱۳۴۵، ۱۳۵۵، ۱۳۶۵، ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵
۲. مرکز آمار ایران، نتایج تفصیلی طرح جاری جمعیت، سال ۱۳۷۰
3. <http://www.census.gov/cgi-bin/ipc/idbrank.p1>
4. <http://worldmap.com>.
5. <http://www/en.wikipedia.org>.
6. <http://www.prb.org>
7. <http://esa.un.org>
8. <http://www.nocrir.com>
9. <http://www.uis.unesco.org>
10. U.S Census Bureau, International Data Base
11. world population data sheet, population reference bureau Human Development, Report 2011, 2006